

studies into the nature of political concepts should take into account the *conceptualist's* approach of Peter Abelard who advocated the search for manifestation of universals as reflections upon some practical experience, because manifestations themselves have no independent existence but they become «real» as concepts in our minds.

Key words: political theory, concepts' sphere of political science, political concepts, interdisciplinary research, concepts' studies, cognitive science

УДК 316.324.8

О. В. САГАН

МЕДІА-ІНФОРМАЦІЙНИЙ ТЕРОРИЗМ У КОГНІТИВНО-ПОВЕДІНКОВОМУ ПІДХОДІ

Розглядається феномен медіа-інформаційного тероризму як складного соціально-політичного явища епохи інформаційних технологій, розкриття якого потребує розгляду суміжних питань, що пов'язані з інформаційною сферою безпеки держави. На підставі вивчення трансформацій у способах ведення сучасних війн систематизовано досвід США і країн НАТО у переорієнтації боротьби в інформаційну сферу. Звертається увага на зв'язок медіа-тероризму з такими питаннями національної безпеки, як інформаційна сила, інформаційна війна, які сьогодні в системі міжнародних відносин і міждержавного протистояння є інструментарієм стратегії непрямих дій.

Ключові слова: сила, інформаційна сила, інформаційна війна, медіа-інформаційний тероризм, стратегія непрямих дій.

Sagan Olga. Media-information terrorism in cognitive-behavioral approach

This article seeks to consider the phenomenon of media-information terrorism as a complex socio-political phenomenon of the era of information technology, the disclosure of which requires consideration of related issues associated with the information sphere of state security. Based on the study of transformations in the methods of conducting modern wars, the experience of the United States and NATO countries in reorientation of the struggle to the information sphere is systematized. Attention is drawn to the connection of media terrorism with such issues of national security as information force, information war, which are tools of the strategy of indirect actions in the system of international relations and inter-State confrontation of today.

Key words: force, information force, information war, media-information terrorism, strategy of indirect actions.

Сучасний характер міжнародних відносин і міжнародної політики, які характеризуються зламом старого однополярного світу дає підстави говорити про зростання напруження у відносинах між країнами-лідерами світової політики і переходом у цій боротьбі до латентних форм її ведення, які б давали більший ефект з меншими витратами. Способом, що дозволяє досягати поставлених цілей виступає інформаційний тероризм як складова інформаційної війни і спосіб її ведення. Рубежем народження цього феномену вважаються 90-ті роки ХХ століття, коли інформаційні технології і «нові» ЗМІ (вислів Б. Хоффмана)¹ розширили комунікативні можливості людини.

Розмаїття підходів і поглядів щодо розуміння медіа-інформаційного тероризму свідчить, що небезпека цього соціально-політичного явища у вітчизняному політологічному дискурсі переважно розглядається у двох площинах: у площині правова і у площині соціально-психологічних наслідків. Проте, генезис цього феномену агресії надає нам приклади, що медіа-інформаційний тероризм має й інші відтінки. Йдеться про небезпеки для людської особистості більш глибинного характеру — стрімку зміну її когнітивно — поведінкової сфери, що відбувається під тиском нарощування інформаційної комунікації.

Знайомство з працями з зазначеної проблематики свідчать, що саме таку особливість медіа-інформаційного тероризму як «м'якої сили» — «soft power» й інструменту асиметричної дії у межах стратегії «непрямої дії» автори не торкаються. Одні зосереджуються на аналізі медіа-інформаційного тероризму як похідної впровадження у людську практику інформаційно-комунікативних технологій, другі розглядають медіа-інформаційний тероризм як складову інформаційно-психологічної війни. Щодо першого підходу, то тут слід звернути увагу на праці Д. Белла, А. Локера, Б. Накоса, А. Тоффлера, С. Хантінгтона. Щодо другого підходу — Г. Почепцова,

М. Ожевана, О. Дзьобаня, В. Циганова, Т. Єрохіної, К. Герасименко, Р. Банка, А. Ілляшенко, О. Глазова, Д. Кісова та інших.

Думки вищеназваних авторів, безумовно, є вірною постановкою питання. Але вірним є і те, що онтологія феномену медіа-інформаційного тероризму в умовах зростання міждержавного інформаційного протистояння потребує подальшого уточнення. Така постановка питання виходить з того, що зміна середовища, в якому перебуває людина та способу організації її життя, передусім, змінює саму людину — способи і культуру її мислення, пристрасті, смаки, а саме головне — її культурну ідентифікацію. Отже, об'єктом медіа-інформаційного тероризму, є стурбована людина, яка весь час перебуває у середовищі наростаючих життєвих проблем і небезпек. Це дає нам підстави розглянути це явище через когнітивно-поведінковий підхід і зв'язок з такими поняттями як «сила», «інформаційна сила», «м'яка сила» (soft force), «інформаційна війна», «стратегія непрямих дій». Звідси «медіа-інформаційний тероризм» пропонується розглянути як інтегральне поняття, у якому ресурс мас-медіа тісно пов'язується з контентом інформаційно-комунікативної сфери людини.

У першу чергу звернемося до такого поняття як «сила». Відомо, що «сила» — це головна категорія концепції «політичного реалізму» Г. Моргентау, яку він розглядав як інструмент боротьби за владу. Для засновника політичного реалізму сила в розумінні «power» означала власне воєнну силу, владу і могутність.

Чимало авторів намагалися визначити силу через складові гуманітарного спрямування. Так, А. Спідмен серед десяти факторів сили виділяє етнічну гомогенність, ступінь соціальної інтеграції суспільства, національний дух; Р. Штайнмец серед восьми факторів визначив моральні якості, ступінь поваги та приязного ставлення з боку чужоземців; Г. Моргентау — національний характер, національну мораль².

Локальні війни і конфлікти на рубежі ХХІ століття, стали фактором переоцінки розуміння «сили». У боротьбі національних характерів політики і військові звернули увагу і на інтенції

гуманітарного характеру. В етнічній гомогенності, ступені соціальної інтеграції, національному дусі, національному характеру, національній моралі тощо творці ефективності політичного впливу знайшли інструментарій, який або формує, або руйнує духовно-культурний й історичний пласт буття людини, який наповнений глибинними смислами. Це означало, що класичний вимір сили попередніх часів перейшов у свою протилежність — «м'яку силу» (soft force), яка пов'язана з Гегелівською сферою духу — культурою, історією, філософією, правом, релігією. Тобто, з внутрішнім світом людини і способом організації її життя. Це те, що А. Етзіоні вважав іншою силою, різновидом інтегрального звучання сили взагалі. Вона теж може бути позиціонована як сила у значенні «force». З цього приводу слушну думку висловив англійський історик Л. Гарт. Він вважав, що «при дослідженні фізичних факторів ми ніколи не маємо права нехтувати і факторами психологічними... Вільне глибоке розуміння того, що психологічне начало проникає у сферу фізичного і здійснює вирішальний вплив, має непряму цінність»³.

«М'яка сила» має індивідуальний і груповий виміри. Це особливий світ людини, завдяки якому вона відстоює своє особисте «Я» і колективне «МИ» та сприймає інший культурний простір. Специфіку організації цього світу визначає мова, наявні наративи (оповідання), символічна культура та цінності. Саме вони створюють основу буття людини і відображають специфіку її реакцій на події, які відбуваються навколо⁴. В руках політиків, — це інструмент творіння суспільного «МИ», що націлено на загальне добро і інструмент руйнування, за яким стоїть злий намір розколу і суспільного розбрату. «М'яку силу» можна позиціонувати і як стиль життя, що диктує певна культура. А. Тоффлер з цього приводу у «Футурошоці» пише: «Стиль життя розуміє не тільки зовнішні форми поведінки, але й цінності, які безумовно вплетені у цю поведінку, і ніхто не може змінити життєвий стиль іншого без змін у власному образі. Людиною майбутнього стане не «людина стилю», а «людина життєвого стилю»⁵.

Це підштовхує нас до визнання того факту, що «м'яка сила» (soft force) перетворюється у свою протилежність «тверду силу» (hard force) завдяки поєднанню політичної лінії урядів країн на інформаційне домінування з інформаційними технологіями як складовою інформаційної сили, які цю політику роблять ефективним ресурсом у досягненні проголошених і латентних цілей. Специфіку використання «м'якого ресурсу» ми можемо прослідкувати на такому інструменті політики як інформаційна війна.

У 80-90 і роки минулого століття в країнах Західної Європи та США вийшла низка праць, в яких зазначалося, що особа, потрапивши під вплив інформаційно-психологічної машини, не в змозі самостійно мислити. Замість неї «мислять» засоби масової інформації: підказують рішення, розвіюють сумніви, корелюють бажання, формують життєві цілі й інтереси. У першу чергу це стало можливим завдяки інформаційним технологіям й їх властивості вкрапляти у людську свідомість те, що вона хоче почути у даний час. А оскільки для інформаційної людини «найграндіозніші події сучасного світу відбуваються у віртуальній знаковій формі»⁶, то мозаїка значень подій і речей поступово формує «мозаїчну свідомість» (вислів А. Моля), яка запрограмована на певні цінності орієнтири, і яка реагує на ключові слова. Для будь-якої мозаїчної людини вони стають моральними постулатами, на основі яких формуються життєві цілі і здійснюються соціальні дії.

Контекст «демасифікації» і «мозаїзації» ми можемо знайти у Г. Почепцова у його праці «Інформаційні війни». Його визначення інформаційної війни досить чітко визначає об'єктно — цільові установки процесу цього явища. За Почепцовим, «інформаційну війну слід розглядати як комунікативну технологію щодо впливу на масову свідомість з довгостроковими і коротко строковими цілями. При цьому слово «комунікативний» підкреслює особливий статус аудиторії як об'єкту впливу, оскільки успішний вплив може спиратися тільки на інтереси, цінності, ідеали аудиторії, тобто мова йде про необхідність розмовляти з нею на одній мові у прямому і переносному змісті.

Цілями такого впливу на масову свідомість є внесення у когнітивну структуру потрібного контенту, щоб отримати відповідні зміни у поведінковій структурі. Базовий підхід в цій області може спиратися на мету істотної зміни картини світу, яка виходить за підсумками комунікативного впливу»⁷. Отже ключовими елементами визначення інформаційної війни є комунікація, ціль комунікації, маніпуляція, когнітивно-поведінкова структура, свідомість.

Фактично у визначенні головних складових інформаційної війни, якими є комунікація і когнітивно-поведінкова структура Г. Почепцов оперся на знайому в науці аутопойезисну концепцію інформаційної комунікації, яку у свій час розробили У. Матуран і Ф. Варела. У відповідності до їх поглядів зміст комунікації відображає процес де «кожен каже те, що каже, або чує, у відповідності зі своєю власною структурою детермінацій. З точки зору спостерігача в комунікативній взаємодії завжди існує невизначеність. Феномен комунікації залежить не від того, що передається, а від того, що відбувається з тим, хто приймає те, що передається, а це дещо надто відрізняється від «надісланої інформації»⁸. Тобто йдеться про поведінкові реакції двох сторін комунікації. Саме ця особливість інформаційної комунікації була покладена в оновлену стратегію інформаційної війни, яку проголосили США починаючи з 2006 року.

Медіа-інформаційний тероризм як різновид тероризму і як спосіб ведення інформаційної війни неможливо розглянути поза межею і такого поняття, як «стратегія непрямих дій». Саме вона дозволяє терористам залишатися у тіні світової мережі Інтернет, а головне уникати правової відповідальності за участь у «війні без війни»⁹.

Термин «стратегія непрямих дій» належить перу британському воєнному історичу Л. Гарту. В 1941 і 1946 роках у Великобританії двома виданнями вийшла його фундаментальна праця під назвою «Стратегія непрямих дій»¹⁰. Аналізуючи війни, починаючи з найдавніших часів і до початку ХХ сторіччя включно, автор доходить висновку, що непрямі дії є найефективнішим способом ведення війн. За висловом Л. Гарта,

метод непрямих дій є законом життя в усіх сферах. Його застосування є ключем до практичного розв'язання будь-якої проблеми, вирішальним фактором в якій є людина, коли протилежні інтереси можуть призвести до конфлікту. Ідея непрямих дій тісно пов'язана з усіма проблемами впливу одного розуму на інший¹¹. В контексті центральної ідеї, що «метод непрямих дій є ключем до практичного розв'язання будь-якої проблеми» головним інструментом цього впливу Л. Гарт вважав мистецтво інформаційної гри учасників комунікації, які втягнуті у боротьбу і де за видимими формами сконструйованої реальності прихований потаємний зміст.

Таким чином сучасний медіа-інформаційний тероризм слід розглядати як продукт набутих знаневих компетенцій і практик, які отримали суспільної ваги у результаті трьох революцій, у яких перебуває сучасне людство — інформаційної, яка змінила середовище життя людини, її психологію й когнітивно-поведінкову сферу; воєнної («революція у воєнній справі»), яка змінила способи ведення війни (боротьби) надавши переваги інформаційній складовій; й культурної глобалізації, яка запустила механізм зламу національно-культурної ідентичності і формування людини «життєвого стиля» (вислів А. Тоффлер)¹², яка керується знаково-символічними образами, що пропонує нова інформаційна реальність і культура.

У політичному лексиконі медіа-інформаційний тероризм закріпився з 2001 року після відомих подій у США, коли 11 вересня у Нью-Йорку в результаті терористичної атаки був знищений Всесвітній Торговельний Центр. Як зазначив М. Ожеван, це було не просто «тероризмом — масовим вбивством людей, а медіа-тероризмом — підривом символу США»¹³. Як ми вже констатували попередньо, само поняття «медіа-інформаційний тероризм» більшість аналітиків розглядають з двох позицій: психології і права. Представники першого підходу вважають його особливим різновидом психологічного терору (інфраструктурного), який характеризується зловживанням інформаційними системами, мережами та їх компонентами для здійснення терористичних актів та дій, які можуть бути

віднесені до подібних злочинів. Наприклад, необережна поведінка з рипостами, якими надмірно захоплюється Інтернет спільнота, не вкладаючи при цьому у цю дію злочинного наміру. Така поведінка може бути розцінена як пропаганда тероризму, або втягування у терористичну діяльність. В окремих країнах подібне тиражування інформації розглядається як злочин терористичного характеру. Такий підхід присутній і в законодавстві України¹⁴. Прихильники першого підходу виходять з того, що як феномен малої війни медіа-інформаційний тероризм поєднує у собі дві форми боротьби — силову — терористичні акції і м'яку — інформаційну. Як відомо метою будь-якого теракту є зовсім не сам факт здійснення того чи іншого злочину (вбивства, захоплення заручників, вибуху тощо), а насамперед психологічний вплив на якомога більшу аудиторію — залякування, привертання уваги громадськості, провокування до певних дій чи бездіяльності. Отже виходячи з такої мети — тероризм є засобом психологічного впливу. Його головний об'єкт — не ті, хто став жертвою, а ті, хто залишився живим. Жертва — інструмент, вбивство — метод¹⁵.

Прихильники правового підходу вважають, що тероризм узагалі, і духовний зокрема, являє собою діяльність, що виражається в залякуванні населення й органів влади з метою досягнення злочинних намірів. «Такий тероризм полягає також у спробах організації спеціальних медіа-кампаній, покликаних зруйнувати знаково-символьну інфраструктуру суспільства, створити у ньому атмосферу громадянської непокори, недовіри до дій та намірів влади й особливо — її силових структур, що мають захищати суспільний порядок, зумовити поширення ксенофобних настроїв й підозріле настановлення щодо «чужинців» (якими можуть виявитися представники будь-яких меншин)»¹⁶. Націленість медіа тероризму на руйнування знаково-символьної інфраструктури людини і суспільства можна розцінювати як злочин проти особистості, який пов'язаний з порушенням її конституційних прав та замахом на стан її морально-психологічного і соціального самопочуття в межах політики інформаційної безпеки особистості.

У попередньому аналізі таких понять як «сила», «інформаційна сила», «м'яка сила», «стратегія непрямих дій», «інформаційна війна» ми звернули увагу на складові, які сьогодні відносять до сфери гуманітарної безпеки. Тобто, на те, що у філософії розглядається як категорія «особливого». З одного боку, особливе дає точне уявлення про конкретний предмет/об'єкт, а з іншого, через категорію «всезагального» надає можливість систематизувати предмети на більш високому рівні. На наш погляд, таким «особливим», що міститься у вищеназваних поняттях є духовно-культурна сфера людини та її реакції на інформаційні впливи. Це дозволяє нам на рівні двох попередніх підходів (правового і психологічного), через які розглядають медіа-інформаційний тероризм виділити ще один підхід — когнітивно-поведінковий. Він спирається на особливості людської психіки формувати і сприймати світ інформаційних повідомлень, виходячи з досвіду предметно-практичної діяльності й інформаційної комунікації, де висловлюючись словами лінгвіста Ф. Соссюра спілкуються «мовні образи, що накопичені у всіх індивідів, що і створюють мову. Мова — це граматична система, яка існує в кожного у мозку, в цілій сукупності індивідів»¹⁷. Продовжуючи думку Ф. Соссюра можна сказати, що знання цієї «граматичної системи» дає нам можливість правильно орієнтуватися у знаково-символьній інфраструктурі суспільства, відчувати її тональності, відтінки та розуміти зміст.

Згідно М. Гайдеггеру мова — це дім буття. «Людина бачить світ не інакше як своїми очима, пізнає його не інакше як своєю думкою. Люди навчаються співставляти себе з світом, бачити своє буття як частку і продовження буття світу»¹⁸. Включення все більшої кількості людей у речове спілкування з одного боку ускладнює соціально-інформаційну систему, а з другого, в умовах інформаційного тиску і протистояння контенту повідомлень агресивне включення в цю систему сил зовні її фрагментує. Тут спрацьовує принцип ідентифікації, коли життєві пріоритети обирає не раціональна, а емоційна сфера психіки людини. З'являється феномен не «подвійної ідентичності, що живе

у кожній людині природно» (з одного боку — це мова, традиції, належність до етносу; з другого — це громадянство, територія) як це стверджує М. Степико у праці «Українська ідентичність: феномен і засади формування»¹⁹, а навіть потрійної. Її зміст визначає прихильність культурним зразкам певних груп Інтернет спільноти, яка керується етикою соціальних мереж і уявленнями про стиль життя, який там домінує. Завдяки такому механізму людина втрачає глибинні смисли свого буття і стає жертвою більш сильнішої культури, яка, на переконання Б. Парахонського має свою «відмінну мову»²⁰ і приховані політичні цілі.

Фактом сьогодення є те, що зміцнення і поширення медіа-інформаційного тероризму відбувається завдяки двом процесам — це глобалізації феноменів інформаційного суспільства та стрімкому розвитку глобальної комунікаційної системи, якої став Інтернет. Глобалізація звузила світ до розмірів «малого села» (вислів А. Тоффлера), а комп'ютерні технології й Інтернет зробили його відкритим і прозорим.

На думку експертної спільноти, розповсюдження і зміцнення медіа-інформаційного тероризму на початку нового століття стало можливим також і завдяки специфічним умовам, в яких функціонують соціальні мережі Інтернет. Відсутність географічних і культурних бар'єрів, анонімність комунікації, неформальна структура комунікації, домінування власного контенту тощо перетворили мережі не тільки у зручні площадки спілкування, алей у площадки масової маніпуляції свідомістю великої кількості людей. Медіа-тероризму це надало можливостей заявити про себе — бути почутим і побаченим.

Отже, медіа-тероризм являє собою особливий вид терористичної практики. Його характерною ознакою (критерієм) є цілеспрямоване використання групами терористичного або екстремістського спрямування мас-медійного ресурсу й інформаційних технологій. В їх руках вони перетворюються на зброю особливого характеру. Доступність, ефективність й просторові можливості роблять її універсальним засобом впливу на людську особистість, громадську думку і окремі соціальні групи.

1. Hoffman B. Inside Terrorism / Rev. and expanded ed. N.Y.: Columbia university Press, 2006. 432 p. 2. Кривожиha В. Й. Поняття «сила» в американських дослідженнях. *США: економіка, політика, ідеологія*. 1975. № 9. С. 114–120. 3. Гарт Л. Стратегія. Москва: Изд. иностранной литературы, 1957. С. 450–451. 4. Лиотар Ж.-Ф. Состояние постмодерна. Санкт-Петербург, 1998. 5. Тоффлер А. Футурошок. Санкт-Петербург: Лань, 1997. С. 252. 6. Ионин Л.Г. Социология культуры: путь в новое тысячелетие. Москва: Логос, 2000. С. 237. 7. Почепцов Г.Г. Информационные войны [http](http://www.politnauka.org). С. 5. URL: [//www.politnauka.org](http://www.politnauka.org). 8. Шмерлина И. А., Матурана У., Варела Ф. Древо познания: биологические корни человеческого понимания / пер. с англ. Ю.А. Данилова. Москва: Прогресс-традиция, 2001. С. 173. 9. Снесарев А.Е. Философия войны. Москва: Финансовый контроль, 2003. С. 265. 10. Гарт Л. Цит. работа. 11. Там же. С. 450. 12. Тоффлер А. Футурошок. Санкт-Петербург: Лань, 1997. С. 252–253. 13. Ожеван М.А. Медіа-тероризм: тепер і в Україні? URL: <http://ru.telekritika.ua/lyudi/2002-05-21/444>. 14. Арманов М. Співвідношення антитерористичного законодавства з обставинами, що виключають злочинність діяння. *Протидія терористичній діяльності: міжнародний досвід і його актуальність для України*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (30 вересня 2016 року). Київ: Національна академія прокуратури України, 2016. С. 27. 15. Інформаційна безпека (соціально-правові аспекти) / Остроухов В.В., Петрик В.М., Присяжнюк М.М. та ін.; за заг. ред. Є.Д. Скулиша. Київ: КНТ, 2010. С. 525. 16. Бабенко Ю. Інформаційний тероризм. URL: http://aratta-ukraine.com/text_ua.php/doc/text_ua.php?id=149. 17. Курс общей лингвистики / Ред. Ш. Балли и А. Сеше; пер. с франц. А. Сухотина. Де Мауро Т. Биографические и критические заметки о Ф. де Соссюре; Примечания / пер. с франц. С.В. Чистяковой; под общ. ред. М.Э. Рут. Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 1999. С. 21. 18. Введение в философию. В 2-х ч. / под общ. ред. И.Т. Фролова. Москва: Политиздат 1989. С. 327. 19. Степико М. Українська ідентичність: феномен і засади формування: монографія. Київ: НІСД, 2011. С. С. 214. 20. Там само. С. 199.

Sagan Olga. Media-information terrorism in cognitive-behavioral approach

This article seeks to consider the phenomenon of media-information terrorism as a complex socio-political phenomenon of the era of information technology, the disclosure of which requires consideration of related issues associated with the information sphere of state security. Based on the study of transformations in the methods of conducting modern wars, the experience of the United States and NATO countries in reorientation of the struggle to the information sphere is systematized. Attention is drawn to the connection of media terrorism with such issues of national security as information force,

information war, which are tools of the strategy of indirect actions in the system of international relations and inter-State confrontation of today.

In order to expand the concept of «media-information terrorism», it is proposed to consider this phenomenon through a cognitive-behavioral approach in which media-information terrorism should be regarded as a product of the acquired knowledge competences and practices that gained public significance as a result of three revolutions that modern mankind is undergoing today. It is about informational revolution that has changed the environment of human life, its psychology and cognitive-behavioral sphere; military revolution («revolution in military affairs») that has changed methods of war (struggle) by giving preference to the information component; and cultural globalization that has launched the mechanism of breaking the national cultural identity and development of «Lifestyle» individual (A.Toffler) as well as sign and symbolic images offered by new information reality and culture.

It is concluded that, first, media terrorism is a special kind of terrorist practice. Its characteristic feature (criterion) is the purposeful use of mass media resources and information technologies by terrorist or extremist groups. Second, in a conflict of interest media terrorism can be regarded as instrument of destruction of «the soft power» of society, asymmetric actions in a hybrid war, way of conducting information war.

Key words: force, information force, information war, media-information terrorism, strategy of indirect actions.